

Židovská problematika v učebnicích dějepisu

Židovská tematika přesahuje úzce vymezenou židovskou problematiku. Ideou etického monoteismu, duchovním i materiálním odkazem Židé významně ovlivnili lidskou civilizaci. Na území dnešní České republiky žijí přes tisíc let. Po celou tuto dobu zde existuje židovská komunita, po celé zemi lze nalézt stovky židovských synagog a hřbitovů. Autonomní historie Židů se prolíná s historií českého národa. Jako u historicky odlišné skupiny náboženské, národnostní a po určitou dobu též jazykové, bezprecedentně persekované za nacistické okupace, je možno na příkladu Židů ukázat různé aspekty vztahu majoritního společenství k minoritnímu, podstatu nesnášenlivého nacionalismu, intolerance náboženské a rasové. Pozornost věnovaná úměrně věku ve škole židovskému fenoménu tak má své významné místo nejen v dějepisu, občanské výchově a základu společenských věd, ale i v literatuře a částečně zeměpisu.

Dále uvedené závěry vycházejí jednak ze starší analýzy obsažené v mé práci „Židovská tematika na základních a středních školách v České republice“ (česky a anglicky 1998, vydáno Americkým židovským výborem) a dále z poznatků načerpaných při recenzi desítek učebnic od druhé poloviny 90. let. Je přitom třeba říci, že mnou kriticky hodnocené pasáže či pojetí autora při zpracování konkrétního tématu byly zpravidla obsaženy v prvních verzích, které však doznaly změn při recenzním řízení nezbytném k udělení doložky MŠMT.

1. Židovská tematika v dějepise

1.1. Starověk

Považuji za nezbytné, aby výklad charakterizovaný v RVP ZV „nejstarší starověké civilizace a jejich kulturní odkaz“ zahrnoval samostatně starověký Izrael*: Význam židovského monoteismu pro upevnění národní svébytnosti, jeho etický rozměr, všelidský význam hebrejského Písma (Tóry neboli Nauky). Není vhodné, jak se to často děje, odtrhovat hebrejské Písmo (označované navíc mnohdy matoucím způsobem jen jako Starý zákon) od židovských dějin a význam mu přisuzovat až coby součásti křesťanského kánonu. Takové zahrnutí judaismu pod křesťanství vede k tomu, že judaismus je ve své autentičnosti (věroučné principy, ale i písmo, kalendář) včetně trvajících náboženských praxí opomíjen na rozdíl od jiných významných duchovních koncepcí. Jestliže – jak bývá běžné – se v souvislosti s křesťanstvím hovoří o pronásledování prvních křesťanů, potom je třeba reflektovat i násilné protizidovské projevy starověku, které předznamenávají křesťanský antijudaismus středověku. Významné je též zmínit Talmud s jeho rozhodujícím významem pro židovskou náboženskou praxi a uchování Židů v těžkých podmínkách rozptýlení.

K občasným omylům dochází ohledně tzv. Svaté země (označení z období křížáckých válek). Území starověkého Izraele se před příchodem hebrejských kmenů nazývalo Kanaán a obývali ho Pelištejci. Od nich odvozené označení Palestina však dali území až Římané po zničení izraelské státnosti (70 o.l.) a je to označení geografické, nikoliv státního útvaru. O něm se na části někdejší geograficky charakterizované Palestiny hovoří až od druhé poloviny 20. století.

1.2. Středověk

Stávající učebnice zpravidla zaznamenávají židovskou přítomnost velice kuse a nesystematicky. Chybějí základní informace o směrech židovského rozptýlení z oblasti středomořské kultury včetně dělení Židů na společenství aškenázská a sefardská, o významných osobnostech nemluvě (za zmínku stojí alespoň Moše ben Maimon zvaný Maimonides a Raši). S ohledem na historický kontext nutno v souvislosti s diskriminací a persekucí Židů zmínit i protižidovské zákonodárství inspirované postojem církve k židům, které tragicky ovlivnilo život nesčetných židovských generací. Podstatné jsou zejména závěry IV. lateránského koncilu z roku 1215.

Neměla by chybět informace o počátcích židovského osídlení v Čechách v 10. století (zpráva Ibrahíma ibn Jakuba z let 965 - 966 dokumentuje nejen starobylost Prahy, ale dokládá též nejstarší židovskou přítomnost v Čechách). Obdobně je třeba zmínit nejstarší právní normu pro postavení Židů v Čechách a na Moravě potvrzovanou či upravovanou dalšími panovníky – „Statuta Judaeorum“ Přemysla Otakara II. z roku 1254.

Při objasnění postavení Židů ve středověku je nutno dbát na přesnost formulací. Ochrana Židů panovníkem byla především ochranou jeho vlastního majetku – nikoliv Židů jako takových. Nelze přitom opomenout cenu, kterou Židé vydání libovůli světské moci museli platit za nejistý příslib ochrany. Není dobré, jestliže oddělenost židovských komunit a povinnost Židů bydlet ve vyhrazených čtvrtích (ghettech) je např. zahrnována pod formulace o „výlučnosti židovských komunit“ či jejich „zvláštním postavení“, což v rozporu se skutečností navozuje představu téměř privilegovaného postavení.

Uvedené skutečnosti se naopak sluší dát do souvislosti s persekucí Židů. V tomto rámci je na místě zmínit ideové, náboženské zdroje zášti vůči Židům – „vrahům Krista“ (se souvisejícími ekonomickými, sociálními a psychologickými důsledky). Obzvláštní pozornost by bylo třeba věnovat výkladu o židovské lichvě případně „židovském bohatství“. Hovořit o židovském peněžním obchodu a nedat tuto skutečnost do souvislosti s křesťanským náhledem na Židy, povinností Židů odvádět panovnické moci zvláštní daň (s níž povolení k peněžnímu obchodu významně souviselo) a drastickým omezením Židů ve výkonu povolání by vedlo ke zkreslení obrazu. Od husitských válek navíc nebyl peněžní obchod výhradně židovskou záležitostí.

Důsledkem výše uvedených fakt byla povinnost Židů žít v ghettech, ale i násilná vystoupení proti nim – pogromy (nejen při křížáckých výpravách a v Praze roku 1389; k masovému vyvražďování Židů – „travičů studní“ – došlo zejména na území dnešního Německa při morové epidemii ve 14. století). K persekucním protižidovským praktikám patřilo i vyhánění Židů z měst či celých zemí a jejich povinnost nosit znamení na oděvu. (Ze zkušenosti vím, že vypovídání Židů z českých a moravských měst je v učebnicích ignorováno stejně jako v evropském kontextu např. významné vypovězení Židů ze Španělska roku 1492.) Židé byli rovněž obviňováni z páchání rituální vraždy (u nás významné o mnoho set let později v kontextu s hilsneriádou), jejich náboženská literatura byla veřejně pálena, byli obviňováni ze znesvěcení hostie a nuceni ke křtům.

1.3. Novověk

Nemá-li být židovský fenomén omezen ve školách pouze na tragédii za 2. světové války a má-li být tato specifická genocida pochopena v dějinných souvislostech protižidovské diskriminace a persekuce – nemluvě už o dalších aspektech židovské přítomnosti v dějinách – je nezbytné, aby židovská tematika byla zahrnuta do učebnic dějepisu průběžně. Pro novověk to platí ještě výrazněji než pro starověk. Židovská tematika tak může být zastoupena třeba jen dílčími informacemi, které by však na sebe měly v celku učebnice (či ucelené řady

učebnic) navazovat a rozvíjet se. Pokud se v učebnici objeví jen změt' nahodilých glos, nelze si z nich utvořit ani základní obraz o židovských dějinách jako integrální součásti novověkých dějin. K tomu následující poznámky:

1.3.a. Svět

Autorům by nemělo uniknout zejména:

- Založení inkvizice zřízené primárně k vyhledávání tajných židů (marranos ve Španělsku).
- Antijudaismus Martina Luthera.
- Zrovnoprávnění Židů v USA (1776) a ve Francii (1791). Současně by nemělo být opomenuto, že se za osvícenství začaly utvářet nové protižidovské stereotypy, které navázaly na církevní antijudaismus a posléze dostaly označení antisemitismus (termín poprvé užit v roce 1879 v Německu).
- V 19. století dochází na jedné straně k sekularizaci Židů, rozpadu tradiční židovské komunity, asimilaci a integraci Židů, k prosazování židovského elementu v procesu liberalizace a industrializace (s následnou polarizací tak často antisemitismem zvýrazňovanou: Židé coby kapitalisté i revolucionáři, "vykořisťovatelé" i hlasatelé společenských utopií, sociálně orientovaných politických programů). Na straně druhé by neměla být přehlédnuta úskalí emancipace (především v Německu, Francii, Rakousko-Uhersku) projevující se v antisemitismu rázu ekonomického a politického, odporu vůči židovským spoluobčanům coby rozvracečům křesťanské víry, mravnosti a kultury. Vznik moderního antisemitismu, a dokonce takto orientovaného mezinárodního hnutí, byl jasným dokladem, jak nelehce se prosazovala myšlenka liberalizace. Emancipace Židů byla současně nejednou zcela odmítána (nejmarkantněji v Rusku). V Rusku navíc pokračovaly násilné protižidovské akty, zde roku 1903 vznikly i „Protokoly sionských mudrců“ dokládající údajné světové židovské spiknutí, jehož cílem bylo ovládnout ostatní národy. Vzhledem k tomu, že řada lidí tento pamflet (a současně plagiát) dodnes pokládá za pravý, neměl by být opomíjen. Zklamání Židů z průběhu emancipace pak zásadně přispělo ke vzniku sionismu, židovského národního hnutí, jehož cílem bylo ustavit samostatný židovský stát jako útočiště Židů před pronásledováním (T. Herzl, Balfourova deklarace).

Z konkrétních událostí by bylo vhodné dále zmínit:

- Vznik americké židovské komunity v důsledku emigrace Židů do USA po zavraždění Alexandra II. v Rusku (v roce 1880 žilo v USA přibližně 250 000 Židů, v roce 1920 již na 4 milióny – v drtivé většině z východní Evropy)
- Dreyfusovu aféru ve Francii a její důsledky v Evropě.

1.3.b. České země

Významné je upozornit alespoň na následující skutečnosti:

- Slavnou pražskou Gersonidovu židovskou tiskárnu (první kniha v roce 1526).
- „Zlatý věk“ českých Židů v období renesance a jeho osobnosti (rabi Löw, ale i představitelé vědy). Toto téma přesahuje svým významem lokální rozměr, přičemž u rabiho Löwa je na místě zdůraznit jeho význam jako náboženského učence a pedagoga, který svými zásadami předběhl svou dobu. Legenda o golemovi je u nás vžitá, ale v žádném případě by neměla zastínit význam skutečné osobnosti rabiho Löwa.

- Vypovězení Židů z celé země roku 1541 a 1557 a znovu v letech 1744 - 48.
- Tzv. úřední antisemitismus po roce 1648, familiantský zákon (1726).
- V knihách užívaných ve školách zejména v 90. letech (např. Čornej, P.- Bělina, P. a kol.: „Dějiny zemí Koruny české I.“, 1993), se občas objevuje zmínka o případu Šimona Abelese z roku 1694, přičemž tento příběh s prvky legendy o židovském chlapci v Praze, který přestoupil ke katolictví a byl zabit vlastním otcem, bývá nejednou tradován jako historický fakt. O případu však neexistují jiné doklady než jezuitské, přiznání otce byl vynuceno mučením, po němž byl popraven.
- Reformy Josefa II. Nutno je dát do souvislosti s programovým úsilím panovníka využít Židy pro rozkvet monarchie při jejich souběžné germanizaci (mj. povinnost Židů přijmout německá jména a chodit do německých škol). V žádném případě se nejednalo o zrovnoprávnění Židů. K tomu – po dalším uvolnění protizidovského zákonodárství v roce 1848 (mj. zrušení ghett, zvláštní židovské daně, familiantského zákona apod.) – došlo v habsburské monarchii až prosincovou ústavou 1867. Pochopení specifické situace Židů je významné pro posouzení místa Židů v česko-německém nacionálním sporu, existenci asimilačního česko-židovského hnutí i český sionismus.
- Není důvod vyhýbat se informacím o projevech antisemitismu v české společnosti. (protizidovské výtržnosti v roce 1844, krvavé pogromy z roku 1897; to nebyly „pouliční boje“, jak to formulovala jedna učebnice (Hlavačka, M.: „Lidé v dějinách - novověk II.“, 1995). O hilsneriádě není správné informovat na margo výkladu o T. G. Masarykovi, jak se to děje např. v učebnicích Pokorný, J.: „Dějepis. Nová doba 1.“, 1993 či Hlavačka, M.: „Lidé v dějinách - novověk II.“, 1995. Falešné obvinění z rituální vraždy přitom v těchto i v jiných učebnicích slouží k vyzvednutí vědeckých a mravních zásad pozdějšího prvního prezidenta ČSR, ale okolnosti zmanipulovaného rozsudku a všenárodní antisemitská kampaň zůstávají zpravidla téměř nepovšimnuty. Zapomenout by se nemělo ani na protizidovská vystoupení v letech 1918 - 1920 (zvláště pogrom v Holešově).
- Při industrializaci českých zemí náležel Židům významný podíl a je správné ho uvést. Rovněž tak významné židovské osobnosti narozené či působící v Čechách a na Moravě (S. Freud, F. Kafka, G. Mahler, E. Husserl, A. Einstein).
- Konečně důležité je informovat i o životě československých Židů v období mezi válkami: jejich podílu na rozvoji jediné vskutku demokratické země ve střední Evropě, významném místě v kultuře. Stranou by neměla zůstat ani informace o konání světových sionistických kongresů v ČSR (1921, 1923 a 1933).

1.3.c. Holocaust a poválečné období

- V souvislosti s nástupem nacismu a předválečným vývojem v Německu by neměly být opomenuty rasistické norimberské zákony včetně vysvětlení jejich názvu: Jeden z těchto zákonů definoval Židy až do 3. generace, druhý je na tomto základě zbavoval říšského občanství. Ustanovení uvedených zákonů se stala kritériem pro pozdější persekuci Židů v okupovaných zemích.
- Významný zlomem v persekuci politice se stala tzv. křišťálová noc – říšský pogrom proti Židům v listopadu 1938. Postiženy byly i židovské obce v obsazených Sudetách.
- Významné je správné vysvětlení pojmu holocaust. Vražedný nacistický rasismus znamenal vyvrcholení dřívější tisícileté persekuce Židů, avšak současně jako detailně naplánovaný likvidační proces, celospolečenská mašinérie sloužící smrti byl ojedinělý. Měl svou

propracovanou technologii zahrnující identifikaci židovských obětí, jejich okradení, sociální a ekonomické ponížení, shromáždění na jednom místě, zabití. Jako takový holocaust označuje genocidu zvláštního druhu, a to nejen co do způsobu provedení, ale i motivace. Oběti si zasloužily smrt jen proto, že se narodily a jejich případní potomci byli dokonce k nebytí určeni ještě dříve, než byli počati. Protože holocaust (psáno i holokaust, z řečtiny, zápalná oběť) má zavádějící náboženskou konotaci, užívá se v židovském prostředí spíše hebrejského slova šoa (naprostá zkáza). Opomenuto by nemělo být ani často užívané „konečné řešení“. Holocaust na druhé straně není termínem pro pronásledování a vraždění dalších náboženských a etnických skupin, homosexuálů či politických odpůrců nacistického režimu. Podle mého názoru je třeba věnovat správnému pochopení pojmu šoa pozornost i s ohledem na popírání šoa, tzv. osvětimskou lež (vyhlazovací tábor Osvětim, v němž bylo zavražděno na 1,5 miliónu Židů, je do značné míry symbolem šoa). Na paměť osvobození Osvětimi v roce 1945 se 27. leden stal památným dnem ČR – Dnem památky obětí holocaustu a předcházení zločinům proti lidskosti.

- V historické literatuře se uvádí přibližně 6 miliónů židovských obětí. Více než 1 milión Židů byl přitom zavražděn na území Polska a Sovětského svazu nacistickými komandy, tedy ne v plynových komorách. Z přibližně 120 000 českých a moravských Židů jich bylo zavražděno na 80 000. Z celkového počtu obětí z řad československých občanů odhadovaných na 360 000 tvořili Židé přibližně 270 000. Tak jako Lidice či Ležáky by jistě měla být připomínána i likvidace terezínského rodinného tábora v noci z 8. na 9.3.1944 v Osvětimi. Najednou zahynulo 3792 osob, což představuje největší hromadnou vraždu československých občanů v historii vůbec.

- Šoa na našem území doporučuji pojednat samostatně nebo v části týkající se domácího obyvatelstva. Nelze se přitom omezit jen na Protektorát. V daném kontextu má místo vyhlazování českých Židů i v Polsku a Pobaltí.

- V souvislosti s Terezínem třeba rozlišit Malou pevnost a terezínské ghetto, kterým prošlo na 155 000 Židů nejen z Čech a Moravy, ale i Slovenska, Německa, Dánska, Holandska a Rakouska. Z Terezína bylo do vyhlazovacích táborů transportováno na 60 000 českých a moravských Židů, válku jich přežily 3000, v samotném ghettu zahynulo dalších 33 000 Židů z různých zemí. V Terezíně bylo více než 10 500 dětí mladších 15 let a dalším 2000 osob nebylo 18 let. Ze 7590 dětí deportovaných do vyhlazovacích táborů přežilo 242. V Malé pevnosti pak bylo vězněno na 32 000 politických vězňů, 2600 zemřelo v důsledku strašných podmínek, 300 jich bylo popraveno.

- V kapitolách věnovaných odboji by se nemělo zapomínat na židovské vojáky. V zahraničních armádách jim v poměru k židovské populaci v předválečné ČSR patřil velice významný podíl. Na toto téma vyšlo již několik knih (mj. historika E. Kulky, nejnověji sborník Židé v boji a odboji). Zde uvedená fakta o podílu židovských vojáků v odboji jsou výmluvná a poopravují vžitou představu, že Židé byli za války jen pasivními oběťmi.

- U procesů 50. let nelze opomíjet antisemitismus, který je pod označením „antisionismus“ provázel. Antisemitismus byl příznačný pro persekuce a atmosféru oné doby (například v procesu se Slánským bylo u 10 ze 13 k smrti odsouzených uvedeno, že jsou „židovského původu“).

- Samostatné téma představuje arabsko-izraelský konflikt. Výchozím bodem pro jeho posuzování je podle mého názoru skutečnost, že Izrael vznikl z rozhodnutí OSN a v den svého ustavení (14.5.1948) byl vojensky napaden arabskými státy, které se nesmířily s jeho ustavením. To platí s výjimkou Egypta a Jordánska dodnes. Izrael v dalších vojenských střetech obhájil svou existenci. V důsledku konfliktu opustily domovy statisíce obyvatel – nejen arabských, ale i židovských z arabských zemí. Konečné řešení konfliktu je možné jen

na základě oboustranných kompromisů uznáním vzájemných hranic a poskytnutím bezpečnostních záruk. Fundamentalistická hnutí (Hamas, Hizbullah) a státy (Írán) jsou významnou překážkou mírového urovnání.

- Od přelomu 20. a 21. století třeba hovořit o novém antisemitismu (postaven na antisionismu coby popření práva Státu Izraele na existenci). Nový antisemitismus je spjat s projevy extremistů pravicových (neonacisté), levicových (některé antiglobalistické skupiny) a islamistických fundamentalistů, čerpá však i ze starých antisemitských stereotypů (teze o židovském spiknutí s cílem ovládnout svět).

1.4. Židovská tematika v občanské výchově a základech společenských věd

Obecně lze doporučit, aby v učebnicích byly úměrně věku zařazeny zmínky o židovských svátcích (doporučuji šabat, Nový rok, Den smíření, Chanuka – svátek světel, Purim), odlišném židovském kalendáři a hebrejském písmu. Dále o židovských památkách – nejen Staronové synagoze a Starém židovském hřbitově, protože prakticky po celé České republice se nacházejí židovské památky (synagogy, hřbitovy). Hlavní informací by nemělo být – jako se to často děje – že rabi Löw údajně stvořil golema. Tragédie šoa možno využít jako východiska k výkladu o zhoubné rasové nenávisti, předsudcích, intoleranci. Toto téma nabývá na aktuálnosti v souvislosti s aktivitami neonacistů. Na druhé straně integrace židovské populace do majoritní společnosti u nás může sloužit za úspěšný příklad občanského soužití v demokratické zemi. Vhodné by bylo uvádět i osobnosti s židovskými kořeny známé jako umělci.

Analyza stavu zpracování romské tematiky v učebnicích dějepisu pro ZŠ a SŠ

Tato analýza, která by měla zhodnotit stav zpracování romské tematiky v učebnicích dějepisu pro ZŠ a SŠ v ČR vychází z časových důvodů pouze z omezeného vzorku učebnic, které jsou k dispozici v knihovně Muzea romské kultury. Z tohoto důvodu nelze tuto analýzu v žádném případě považovat za objektivní a definitivní.

Muzeum romské kultury bývá žádáno o odborné posouzení dějepisných učebnic, určených pro základní a střední školy. Musíme bohužel konstatovat, že z hlediska romské problematiky jsou ve většině tyto učebnice nedostatečné, i když za 4 roky, co naše muzeum posudky vytváří, došlo k jistému zlepšení.

Co se nám však zdá stále velice nevyhovující a při posuzování dějepisných učebnic velmi zřetelné, je to, že jejich autoři přistupují k tématu romských dějin bez jakýchkoliv hlubších odborných znalostí a tím pádem i velice povrchně a zkratkovitě. Samozřejmě chápeme, že při vytváření učebnice a to jakékoliv, ne jen dějepisné, nelze vzhledem k jejímu rozsahu a také účelu zacházet do přílišných podrobností a detailů, na druhou stranu tím ovšem nemůžeme omlouvat faktické chyby a obsahové nedostatky.

Jak jsem se již zmínil v úvodu, za poslední roky, co muzeum posuzuje učebnice (kromě dějepisných také učebnice vlastivědy, zeměpisu, českého jazyka a literatury a základů společenských věd), došlo k jistému posunu a zlepšení. A v porovnání s dobou před rokem 1989 je tento posun ještě markantnější. Ovšem na rozdíl například od učebnic Českého jazyka a literatury, kde se již objevují obsáhlejší informace o romském jazyku, o romských literárních autorech a ukázky z jejich děl, jsou učebnice dějepisu z tohoto pohledu stále velice nevyhovující. Běžně se setkáváme například s tím, že jediným obdobím, ve kterém se objevuje zmínka o Romech, je období druhé světové války v souvislosti s holocaustem. Ovšem i přesto, když uvážíme, že nacistickou genocidou bylo vyhlazeno 90% naší předválečné romské populace, jsou informace o romském holocaustu velmi kusé. Omezují se povětšinou pouze na konstatování, že kromě Židů byli za druhé světové války perzekuováni také příslušníci romského národa. O tom, že holocaust Romů probíhal také na našem území v tzv. cikánských táborech Lety u Písku a Hodoníně u Kunštátu, které jako protektorátní byly řízeny a spravovány českými četníky a zaměstnanci, se již žáci z učebnic dozvědí zřídka.

Důležitou a velice účinnou pomůckou ve výuce o holocaustu Romů by mohl být i dokumentární film s názvem „To jsou těžké vzpomínky...“, který natočila Nadace Film a sociologie ve spolupráci s naším muzeem v roce 2002. Půlhodinový dokument líčí a shrnuje základní údaje o romském holocaustu a to i poutavou formou, neboť využívá autentické nahrávky výpovědí pamětníků. Tento film by dle našeho názoru měl být distribuován do všech základních a středních škol, aby sloužil pedagogům jako doplněk k výuce o tomto tématu. Naše muzeum jej také velice hojně využívá ve svých vzdělávacích programech.

Ale nejedná se jen o téma holocaustu. Dějiny Romů na našem území nezačínají ve 20. století, Romové jsou součástí našich dějin minimálně již od konce 14. století, kdy se o nich objevuje první písemná zmínka u nás. Romské dějiny by se měly linout učebnicemi dějepisu od starověku (tedy od starověké Indie jako pravlasti Romů), přes středověk, kdy se první skupiny Romů objevují ve střední a západní Evropě a přes novověk, kdy dochází k jejich velkému pronásledování, až po dějiny 20. století, kdy nejprve došlo k pokusu o jejich vyhubení za druhé světové války a následně k pokusu o jejich úplnou asimilaci v komunistickém režimu.

Všechna témata z romských dějin je třeba zasadit do dobového kontextu a pokusit se žákům a studentům srozumitelně vysvětlit příčiny a důsledky často pro ně nepochopitelných jevů a událostí, souvisejících s romskou kulturou, tradicemi a specifickým způsobem života. Důležitá by také měla být snaha překonat jistou odcizenost Romů od vlastních dějin stejně jako úsilí odstranit bariéru nedorozumění, která mnohdy plyne z hluboké neznalosti těchto dějin neromskými učiteli a žáky.

Tato analýza vychází z těchto konkrétních učebnic:

Burešová, Hýsek: Dějepis 9 moderní dějiny. Prodos, 2008.
Čapek, V. – Pátek, J.: Dějepis pro střední odborné školy. Základní směry dějinného vývoje. Scientia 2001.
Čapka, F.: Vlastivěda. Obrazy z novějších českých dějin. 5. ročník. Alter
Čechura J. a kol.: Dějepis 7. Středověk a raný novověk. SPN 1998.
Čornej, P. a kol.: Dějepis 2. Středověk a raný novověk. SPN 2001.
Dlouhý, Chmelařová: Pracovní listy k učebnici Vlastivěda. Obrazy z novějších českých dějin. Alter.
Hlavačka, M.: Dějepis 3. Novověk. SPN 2001.
Hlavačka, M.: Dějepis 8. Novověk. SPN 1999.
Hrubá, M. - Drška, V. : Dějepis 7. Středověk a raný novověk. Scientia 2002.
Kuklík J.: Dějepis 9. Nejnovější dějiny. SPN 1999.
Kuklík J.: Dějepis 4. Nejnovější dějiny. SPN 2002.
Popelka M. - Válková, V.: Dějepis 1. Pravek a starověk. SPN 2001.
Rulf, J.: Dějepis 6. Pravek a starověk. SPN 2000.
Válková, V. : Dějepis 6 pro ZŠ. Pravek a starověk. SPN 2006.
Válková, V.: Dějepis pro 8. r. ZŠ – novověk. SPN, 2008
Vykoupil, J. - Antonín - Fejfušová: Dějepis. Středověk a počátky novověku. Nová škola, 2008.

Témata z dějin Romů, která by měla být obsažena v učebnicích dějepisu pro základní a střední školy

1. Starověk a raný středověk

1.1. Pravlast Romů Indie – do 3. / 10. století n.l.

- Indický původ Romů je vědecky ověřen.
- Romština jako novindický jazyk – dnes bezpečně prokázán na základě jazykovědného srovnání, hypotéza poprvé vyřčena už v 18. století díky pozorování maďarského studenta Štefana Vályiho, který srovnal jazyk Romů ze své domoviny s jazykem indických studentů, s nimiž se setkal na studiích v nizozemském Leidenu.
- Společné biologické a kulturní znaky dnešních Romů a Romům příbuzných Indů (vzhled, způsoby obživy, řemeslné kočovnictví apod.). Kasta jako monoprofesní rodová skupina s typickým řemeslem, kterému se věnují všichni dospělí muži skupiny.

- Etymologie slova Rom – ze slova Dom a jeho výklad, Domové jako autochtonní obyvatelstvo Indie a další souvislosti z dějin Indie. Vpád Árijců do Indie cca 1500 př. n. l. a postupné rozšiřování jejich nadvlády nad indickým subkontinentem. Pro upevnění a udržení pozice vítěze vytvořili nový systém uspořádání společnosti, v němž sami zaujali nejvyšší postavení, původní porobené obyvatelstvo bylo zařazeno na nejnižší příčky – vznik kastovního systému a jeho vývoj po další staletí.
- Hypotetické důvody odchodu (řemeslné kočovnictví, hledání příznivějších podmínek pro život – přírodní podmínky – klima apod., ekonomické podmínky – hledání nových odbytišť, migrace a válečné konflikty (zejména expanzivní vpády dalších kmenů, např. od 6. stol. n. l. Mongolové, od 7. stol. n. l. Arabové), sociální důvody – únik z území tvrdých kastovních pravidel.

1.2. Odchod předků Romů z Indie mezi 3. – 10. stoletím n. l.

- Stopy a ohlasy dávných dějin Romů v jejich ústní lidové slovesnosti (legenda o zrcadle vypráví o původním domově, kde Romové, než se rozešli do celého světa, žili svorně pod jediným králem).

Doporučená literatura:

- Hübschmannová, M.: K počátkům romských dějin. In: Černobílý život. Praha 2000, s. 9–13.
- Hübschmannová, M.: Romština naznačuje původ Romů. Romština a indické jazyky. In: Romové – O Roma. Tradice a současnost. Brno 1999, s. 9–13.
- Hübschmannová, M.: Domští hudebníci v Indii. In: Romano džaniben. Časopis romistických studií, 3–4/1997, s. 11–27.
- Kostić, S.: Indické cerebrální hlásky a jejich vývoj v romštině. In: Romano džaniben, 3–4/1997, s. 28–33.
- Horváthová, J.: Kapitoly z dějin Romů. Praha 2002. Kapitola 1. Původ Romů. S. 5-8., Kapitola 2. Odchod z pravlastí. S. 9-10.

2. Středověk

2.1. Cesta z Indie a příchod do Evropy – do 10. / 14. stol. n.l.

- Cesta z Indie do Evropy, směřování stále na západ, průběh cesty, délka zastávek ve vztahu k ovlivnění romštiny místními jazyky.
- Vstup na evropský kontinent – romské skupiny ustupují před tureckou expanzí přes Balkán do střední a západní Evropy.
- 11. století – Byzantská říše – etymologie slova „Cikán“ – ze slova Athinganoi (od počátku s hanlivou konotací).
- Etymologie slova „Gypsy“ „Gitan“ a další – ze slova Egypt, Egypt’an.
- Velká romská kovářská osada u řeckého přístavu Modon, oblast tzv. Malého Egypta.
- Prvotní blahosklonné přijímání Romů místním obyvatelstvem, šíření křesťanské legendy (a její různé varianty) ospravedlňující územní pohyb Romů.

- Ochranné glejty, např. Zikmunda Lucemburského z roku 1417, další z roku 1423 ochranný glejt pro „vojvodu“ Ladislava na Spišském hradě. Glejt zaručoval Romům bezpečný průchod územím, jeho poddaní jim měli poskytovat pomoc. Celou skupinu měl vést soudit, i trestat pouze jejich „vojvoda“ Ladislav.
- Pohybu romských skupin Evropou, charakteristika skupin – rozdělení do řady skupin, včele tzv. vojvoda, vévoda nebo hrabě.
- Obživa: tradiční řemesla (zejména kovozařující: kovářství, kotlářství, cínařství), handlování s koňmi, hádání z ruky, předpovídání budoucnosti, hudba, tanec, zpěv, kejklřství, akrobacie aj.).
- První neověřené zmínky o přítomnosti Romů v českých zemích (např. Popravčí kniha pánů z Rožmberka 1399 – „cikán černý“, Staří letopisové čeští 1416: „...i toho léta se cikáni po zemi české vláčili a lidi mámili...“ (údaj však patří pravděpodobně až k roku následujícímu – 1417).
- Historicky ověřené informace o přítomnosti Romů v českých zemích (od 1417).

Doporučená literatura:

- Dějiny Byzance, autorský kolektiv pod vedením Bohumily Zástěrové, Praha 1992.
- Fraser, A. Cikáni. Praha 1998.
- Horváthová, J.: Kapitoly z dějin Romů. Praha 2002. Kapitola 3. Příklad do Evropy a pojmenování Romů. S. 11-14., Kapitola 4. Vývoj vztahů mezi Romy a Evropany. S. 15-19.
- Kenrick, D.: Cikáni na cestě z Indie do Evropy, Olomouc 2003.
- Nečas, C.: Historický kalendář, Olomouc 1997.
- Nečas, C.: Romové v České republice včera a dnes, Olomouc 1995.

3. Novověk

3.1. Vyhánění a pronásledování Romů – od poloviny 15. stol. do první poloviny 18. stol.

- Důvody změny vztahu Evropanů k Romům:

Vzhled - Romové jako cizorodý prvek ve společnosti – v kronikách pro svůj vzhled hodnoceni jako oškliví, šerední lidé (tmavá kůže), příchod z odlišné kulturní oblasti (pro Evropany nezvykle oděnění, nezvyklých mravů, hovořili neznámým jazykem).

Ztotožnění s Turky - exotický zjev a neznámý jazyk i zvyky usnadnily vznik nepodloženého nařčení, že Romové jsou spolčeni s Turky. Turecká hrozba představovala vedle morové nákazy pro tehdejší evropskou společnost největší nebezpečí (časté obvinění ze špionáže ve prospěch Turků, zakládání požárů apod.)

Víra - vlažný vztah Romů k oficiálním vírám dominantních společností, negativní postoj církve k provozování magie, v Byzanci zábavy vůbec (házení z ruky, předpovídání budoucnosti, tanec, zpěv, kejklřství, akrobacie apod.).

Ekonomické důvody - do střední a západní relativně vyspělé Evropy přicházejí romské skupiny provozující rodová řemesla již v době, kdy je základ pro ekonomickou strukturu těchto zemí pevně položen, řemesla značně rozvinuta a cechy se brání proti cizí konkurenci. Početné monoprofesní rodové romské skupiny se nemají šanci uživit svým řemeslem, kombinují proto různé druhy obživy včetně nelegálních, územní pohyb je nutností, usazení celých skupin podstatě nemožné. Srovnání se situací v industriálně méně vyspělé jižní a jihovýchodní Evropě (země pod tureckou nadvládou). Tuto teorii potvrzuje i specifický vývoj situace na ostrově Korfu – vznik a dlouhodobá existence „cikánského léna“ (Feudum Acinganórum).

- Ostré pronásledování Romů v celé křesťanské Evropě, respektive trestání „cikánské chůze, cikánské potulky“, průběh, formy.
- Zabití „cikána“ nebylo zločinem: masové zabíjení Romů do poloviny 18. století, trvalé fyzické tresty (smrt, uřezávání ucha nebo natrhnutí chřípí, vypalování cejchu, mrskání kolem šibenice, podpisý hrdelního reversu).
- Západní Evropa – zbavování se v zemi narozených Romů vývozy do kolonií (Amerika, Indie, Afrika), kam jsou odvázeni jako neplacená síla spolu s trestanci. Specifika pronásledování Romů v různých zemích, např. Španělsko: tzv. velký proticikánský záťah.
- Pronásledování Romů v českých zemích, od pol.16. století – poprvé na Moravě moravskými stavy (1538), opakované vypovídání Romů z českých zemí císařskými mandáty (od 1545).
- 1556 Ferdinand I. – císařský mandát (zákaz pobytu Romů pod příslibem trestu: muži – mučení, smrt, ženy a děti – nucené práce).
- 1697 Leopold I. – prohlášení Romů za psance (tresty: mohli je při pronásledování zastřelit jako škodnou zvěř, po zadržení romské skupiny: muže oběsili, ženy a děti: uříznutí ucha a vyhnání za hranice).
- 1706 Josef I. – výstražné tabule na hranicích a podél cest (znázornění trestů, které je čekají, překročí-li zemské hranice).

3.2. Pronásledování Romů v Čechách a na Moravě vyvrcholilo v první polovině 18. století.

Mezi lety 1694-1763 se u nás uskutečnilo celkem 527 hrdelních procesů s romskými skupinami, které skončily v drtivé většině odsouzením k smrti nebo deportací.

- V Rusku a Uhrách v závislosti na postojích místní šlechty byl možný i mírnější přístup, ochrana romských hudebníků a kovářů z jejich strany.
- Dalekosáhlé a dlouhodobé důsledky více než dvě století trvajících vyhánění a pronásledování Romů v celé křesťanské Evropě. V době, kdy v této část Evropy byla přítomnost „cikánů“ ilegální, vstoupili Romové skutečně do „ilegality“ a jejich technika přežití využívala veškeré skuliny majoritní společnosti. Romové se zařadili mezi neoficiální struktury společnosti. Jednou z technik umožňujících Romům přežít v nepřátelském prostředí byla technika skrývání a utajení po všech stránkách. Např. šlo o střežení rodových pravidel, která zajišťovala v komunitě řád a relativní bezpečí, umožnila úspěšnou sebezáchovnou reakci skupiny – rychle se stáhnout do bezpečí. Vlastní skupina byla jediným zázemím Romů v odvrácené dominantní společnosti. Položení pevných základů pro orientaci na vlastní komunitu, zcela zásadně odlišný přístup k vlastní skupině, a všem „ostatním“.

3.3. Situace ve vztahu k Romům v turecké části Evropy

- Romové v části Balkánu byli porobeni v tuhém nevolnictví (v postavení otroků) – knížectví Transylvánské a Valašské (dnešní Rumunsko), zavedeno ve 14. století.
- Znevolněna/porobena byla více než 1/5 romského obyvatelstva v Evropě.
- Valašský kníže Vlado Tepes V. (zvaný Napichovač) nejvíce proslul dle pověstí krutým zacházením s tzv. romskými otroky (2. polovina 15. století).
- 1864 úplné zrušení „romského otroctví“, poté následuje tzv. velká olašská migrace do střední a západní Evropy i do zámoří.
- Vznik a vysvětlení termínu olašský/valašský, charakteristika Romů těchto skupin.
- Dělení Romů do skupin u nás, procentuální zastoupení, charakteristika jednotlivých skupin.

Doporučená literatura:

- Horváthová, J.: Kapitoly z dějin Romů. Praha 2002. Kapitola 5. Doba vyhánění a pronásledování. S. 20-23., Kapitola 6. Tradiční romská komunita. S. 24-28., Kapitola 7. Jazyk a slovesnost. S. 29-31., Kapitola 8. Řemesla, profese a zaměstnání. S. 32-36.
- Fraser A.: Cikáni. Praha 1998.
- Nečas, C.: Historický kalendář, Olomouc 1997.
- Nečas, C.: Romové v České republice včera a dnes, Olomouc 1995.
- Daniel, Bartoloměj: Dějiny Romů. Olomouc 1994.
- Nečas, C.: Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945), Brno 2005.
- Hancock, I.: Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů, Praha 2001.
- Hanzal, J.: Cikáni na Moravě v 15. až 18. století
- Gómez A. A.: Velký proticikánský záťah. Španělsko: všeobecné uvěznění Cikánů v roce 1749, Olomouc 1999
- Procházková, E.: Perzekuce romských kočovníků v českých zemích v 18. stol. In: sborník archivních prací 42, 1992.

3.4. Osvícenství – pokus o usazení a asimilaci od druhé poloviny 18. století

Vláda císařovny Marie Terezie. 1761 počátek osvícenského řešení romské otázky.

1763 poslední hrdelní trest pro Romy v českých zemích pro potulku a krádeže.

1767 dekret Marie Terezie s cílem asimilovat Romy – projekt sendentarizace Romů v Uhrách a Sedmíhradsku, jiných území včetně českých zemí se projekt netýkal.

- Cílem projektu bylo usazení a asimilace Romů. Realizace byla dosti násilná, formou zákazů a nařízení: např. vzdát se kočovného života a usadit se, nepoužívat romštinu, odložit tradiční romský oděv, zákazy provozovat tradiční romská řemesla (kovářství, hudební produkce) Součástí projektu byla snaha přivázat Romy k půdě a udělat z nich rolníky, odebrání dětí z rodin na „křesťanskou převýchovu“ (děti měly být násilně odebrány rodičům a předávány ke službě do neromských rodin), povinná školní docházka, místo pojmu „cikáni“ pojem „noví rolníci“, v Uhrách „noví Maďaři“, trestání soužití nesezdaných párů, zákazy sňatků mezi Romy. Násilné metody způsobily neúspěch řady opatření, některá z nich se ukázala jako nerealizovatelná už v průběhu projektu, jiná brzy po jeho skončení (např. pro nezájem neromských partnerů bylo třeba upustit například od zákazu sňatků mezi Romy apod.)

- Výsledkem projektu Marie Terezie i přes dílčí neúspěchy bylo položení základu pro trvalé romské osídlení v Uhrách a Sedmihradsku. Romové poprvé byli zařazeni mezi oficiálními občany (poddané), kteří jsou na daném území legálně, jako ostatní mají také povinnost platit daně do pokladny státu, kam přísluší.
- Vláda Josefa II. Od r.1784 realizuje na Moravě projekt trvalého usídlování Romů na tzv. náboženském fondu (pozemku rušených církevních řádů), v 18 moravských a 2 slezských obcích. Tak byly položeny základy pro trvalé romské osídlení v Bohusoudově na Jihlavsku a v Oslavanech u Brna, kde později vznikly velké romské osady, lidově nazývané „cikánské tábory“.
- Zatímco v Čechách zůstávali ještě celé 19. století Romové neusazeni, na Moravě se situace vyvíjela odlišně.
- Od roku 1698 významná šlechta Kounicové stěhují ze svého maďarského na své moravské panství v okolí Uherského Brodu rodinu romského kováře, aby zde vyráběl doplňkový kovářský sortiment. V době, kdy vrcholí císařské proticikánské dekrety, Kounicové vyjímají tuto rodinu z platnosti dekretů a na svém panství ji pod několika k úplné asimilaci směřujícími podmínkami „tolerují“. Podobně konají i Lichtenštejnové v oblasti Uherského Ostrohu. Kromě tolerovaných přicházejí za těmito původními rodinami a hlavně za vidinou lepšího živobytí i další Romové ze Slovenska. Ti už vyňati z dekretů nejsou, přesto se pokoušejí v úrodných jihomoravských oblastech najít nový domov a po desetiletích se to některým opravdu daří.
- Na jižní a jihovýchodní Moravě později šlechtická tolerance končí. Od počátků 19. století již Romové ani v těchto částech Moravy nemají ani panovnickou ani šlechtickou oporu pro své usazovací snahy, přesto v nich pokračují na vlastní pěst i nadále.
- Kolem poloviny 19. století tak vznikají základy pro tři desítky romských osad/táborů, které na jižní a jihovýchodní Moravě existovaly až do doby druhé světové války (největší romské osady se nalézaly u obcí: Brno-Černovice, Strážnice, Oslavany, Bojkovice, Luhačovice, Svatobořice).
- Své nároky na usazení probojovávali Romové na domácím obyvatelstvu řadu let, ne vždy úspěšně; výsledkem těchto místních šarvátek a bojů byla lokalizace romských osad/táborů až v jisté vzdálenosti za samotnou obcí, na jejím neúrodném či jinak méně vhodném území, na sporných hranicích dvou obecních katastrů, jednoduše tam, kde usazení Romů místní obyvatelé umožnili.
- Vzhledem k tomu, že obce odmítaly Romy usedlé na jejich katastru začlenit do svého obecního rámce, byli obyvatelé romských považováni za bezdomovce, jejich děti zpravidla neměly možnost chodit do obecních škol, návrhy vytvořit „cikánské jednotřídky“ přímo v osadách se neuskutečnily (jediná vznikla roce 1926 v Užhorodě, viz dále).

Doporučená literatura:

- Horváthová, J.: Kapitoly z dějin Romů. Praha 2002. Kapitola 9. První pokus o asimilaci. S. 37-38., Kapitola 10. Usazování v českých zemích. S. 39-42.
- Nečas, C.: Historický kalendář, Olomouc 1997.
- Nečas, C.: Romové v České republice včera a dnes, Olomouc 1995.
- Nečas, C.: Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945), Brno 2005.

3.5. První Československá republika – 1918-1938

- Základní skupiny Romů žijící v ČSR: slovenští (nejpočetnější, většina žijící usedle), maďarští, čeští (většina kočující), moravští (většina žijící polousedle nebo usedle), němečtí Sinti, olaští (kočující).
- Celkem dle dobových odhadů asi 70 – 100 000 Romů (drtivá většina z nich usazena na Slovensku).
- Tradiční řemesla: kovářství, kotlářství, provozování hudby, drobný obchod, ale s postupující industrializací nahrazování rodových řemesel sezónní nádenickou prací v průmyslu (především stavebním) a v zemědělství.
- Legislativní vymezení řešení tzv. cikánské otázky – dle francouzského a bavorského vzoru vydán diskriminující zákon č. 117/27 Sb. z roku 1927 „o potulných cikánech a osobách žijících po cikánském způsobu“.
- Zákon neměl v úmyslu kočovný způsob života likvidovat, chtěl jej však dostat pod úřední a policejní kontrolu. Kočování bylo totiž považováno za zdroj nekontrolovatelné kriminality.
- Vydávání tzv. cikánských legitimací (průkazy totožnosti) – policejní dohled, zákaz vstupu na určitá místa. Dle zákona byly cikánské legitimace určeny jen „potulným cikánům“, v realu je dostávali téměř všichni Romové, včetně usedlých v táborech, kde však byli stále vedeni jako bezdomovci.
- Přesto u trvale usedlých moravských Romů postupným sžíváním s neromským okolím vzrůstá jejich stupeň faktického zapojení do majoritní společnosti. Z integrovaných rodin se bezpočet Romů učí ve výučním oboru, výjimečně se tu a tam objevují jedinci na středních školách, dva Romové studují vysokou školu (Tomáš Holomek ze Svatobořic, Antonín Daniel z Oslavan).
- 1926 – první „cikánská jednotřídka“, škola pro romské děti v Užhorodě, 30. léta – hudební škola pro Romy v Košicích.
- 1928 – soupis „cikánů“ v ČSR – celkem napočteno asi 36 000 osob.

Doporučená literatura:

- Horváthová, J.: Kapitoly z dějin Romů, Praha 2002. Kapitola 10. Usazování v českých zemích. S. 39-42.
- Nečas, C.: Historický kalendář, Olomouc 1997.
- Nečas, C.: Romové v České republice včera a dnes, Olomouc 1995.
- Nečas, C.: Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945), Brno 2005.

3.6. Genocida Romů za 2. světové války – 1939-1945

- Ve vztahu k Romům narůstající napětí po podpisu Mnichovské dohody a záboru Sudet, odkud k nám prchají před nacismem cizí Romové.
- Druhá republika – eskalace averze a napětí ve vztahu k Romům, návrhy tvrdých „proticikánských opatření“, která mají být „přísnější než zákon o potulných cikánech“, návrhy koncentrace „cikánů“ v pracovních táborech. Nařízení o kárných pracovních táborech schváleno 2.3. 1939. Atmosféra nahrává radikalizaci veřejnosti ve vztahu k Romům.

- 1939 vznik říšského Protektorátu Čechy a Morava.
- Postupně se v protektorátu uplatňují všechna „proticikánská“ nařízení, která se již s předstihem realizovala v Německu.
- Počátky pronásledování Romů (vedle Židů) jako méněcenné rasové skupiny (nacistická teorie o dědičné asociálnosti „cikánů“) probíhají víceméně skrytě, rasový motiv je do léta 1942 maskován postupem proti „práce se štítícím“ a tzv. asociálům.

3.7. Průběh a vývoj rasové politiky v protektorátu

- vyhláška o zákazu kočování a nuceném usazení z listopadu 1939, kočovnické licence odňaty pouze etnickým „cikánům“. Romové jsou pod stálým policejním dohledem.
- 1940 – vznik tzv. kárných pracovních táborů (dále jen KPT) v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu pro osoby „štítící se práce“ /tzv. asociály/ (Romové tvořili pouze 10–15 % vězňů-káránců). Životní podmínky na těchto místech v době existence KPT byly ještě dobře únosné – dospělí muži zde byli vězněni na přesně vymezenou dobu (3-6 měsíců), kdy si odpykávali trest prací, a to pouze 100%ně zdraví muži, v případě onemocnění byli propuštěni. Naplněnost táborů byla kolem 150 mužů, kapacita táborů nebyla v této době překročena.
- Březen 1942 – nařízení o „preventivním potírání zločinnosti“. Pro osoby, které by mohly veřejnost ohrozit „asociálním chováním“ zavádělo tzv. preventivní policejní vazbu. Šlo o časově neomezenou vazbu ve sběrných táborech, na které byly v Letech a Hodoníně změněny původní KPT. Ve sběrných táborech byli stále vězněni pouze dospělí muži.
- Červenec 1942 – rozkaz o „potírání cikánského zlořádu“ – od té doby i v protektorátu otevřená rasistická politika vůči Romům, založená na biologickém základě, sociální důvody již nehrají roli.
- 2. 8. 1942 po vyhlášení rozkazu následuje – soupis všech „Cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po cikánském způsobu“ (celkem 6 500 osob označeno za tzv. Cikány a cikánské míšence).

3.8. Tzv. cikánské tábory v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu

- 2.8. 1942 – vznik tzv. cikánských táborů v Letech u Písku (pro české Romy, celkem prošlo asi 1300 osob) a Hodoníně u Kunštátu (pro moravské Romy, celkem prošlo asi 1400 osob).
- Vzorem pro zřízení těchto táborů byla již existující podobná zařízení např. v rakouském Lackenbachu.
- V tzv. cikánských táborech vězněny celé romské rodiny, včetně dětí, starých a nemocných lidí. Držení zde byli na neomezenou, přesně neurčenou dobu (zde měli čekat až do doby, kdy bylo z Německa ujasněno „konečné řešení cikánské otázky“).
- Veškerý personál tvořili čeští zaměstnanci, převážně četníci.
- V obou „cikánských táborech“, v Letech i Hodoníně byly velmi brzy po jejich otevření mnohonásobně (až 10x) překročeny jejich ubytovací kapacity.
- Všichni vězni (tedy i děti „dle svých možností“) museli pracovat vně nebo uvnitř tábora 8-10 hodin denně (především lamačské a výkopové práce na stavbě silnic, práce v zemědělství, odklizení lesních polomů).

- Stravu dostávali vězňové třikrát denně, ovšem jen v tom nejnужnějším množství, v Letech navíc bylo prokázáno ze strany vedení tábora kupčení s přiděly vězňů.
- Katastrofální ubytovací, stravovací a hygienické podmínky, těžká práce, nedostatečné oděnění i obutí vedly k časté a chronické nemocnosti vězňů (velká úmrtnost dětí a starých osob, asi ¼ vězňů zde zemřela).
- Vyvrcholením bylo už v zimě 1942-43 propuknutí epidemie tyfové nákazy v obou táborech, na následky které zahynulo největší množství vězňů.
- Zemřelí byli pohřbíváni nejprve na obecním hřbitově, poté na provizorním „hřbitově“ nedaleko tábora v masových hrobech.
- Po roce existence těchto tzv. cikánských táborů byla většina přeživších Romů odvezena v hromadných transportech do vyhlazovacího a koncentračního tábora Osvětim II.-Březinka – Auschwitz II.-Birkenau (transporty: z Letů 7. 5. 1943, z Hodonína 21. 8. 1943).
- Zbytek Romů na základě rasového šetření označených za „necikány“ byl propuštěn na svobodu a tzv. cikánské tábory zrušeny.

3.9. Tzv. cikánský rodinný tábor v Osvětimi II.-Březince

- 16.12. 1942 – šéf německé policie a SS Heinrich Himmler vydal tzv. osvětimský výnos (Auschwitz Erlass) o deportacích evropských Romů a jejich míšenců do koncentračního a vyhlazovacího tábora v Auschwitz-Birkenau (Osvětim-Březinka, zde v tzv. cikánském táboře označeném jako B-II-e bylo uvězněno celkem cca 23 000 Romů z celé Evropy, z toho bylo cca 5500 Romů z českých zemí).
- Romští vězni byli označeni na oděvu našitým černým trojúhelníkem (pro tzv. asociály). Dospělým na předloktí a dětem na nožičce bylo vytetováno evidenční číslo vězně, před kterým bylo vytetováno velké písmeno Z (něm. Zigeuner).
- V tzv. cikánském táboře v Osvětimi měl svoji pokusnou „laboratoř“ lékař dr. Josef Mengele, který s oblibou své pavědecké pokusy realizoval na romských a židovských dvojčatech.
- V cikánském táboře v Osvětimi vládly otřesné životní podmínky, byla zde obrovská nemocnost i úmrtnost vězňů, zejména dětí. Vzhledem k tomuto katastrofickému stavu rozhodl v létě 1943 Heinrich Himmler při své návštěvě tábora tak, že má být po odvozu práce schopných zlikvidován.
- Jedinou nadějí na záchranu se staly transporty do dalších koncentračních táborů - praceschopní vězni byli deportováni do koncentračních táborů v Německu (především muži do KT Buchenwald a ženy do KT Ravensbrück).
- V noci z 2. na 3.8.1944 byli zbývající romští vězňové osvětimského cikánského tábora v počtu 2897 osob nahnáni do plynových komor, kde zahynuli.
- Z původních Romů z českých zemí přežilo necelých 600 osob, tzn. 90% předválečné romské populace bylo zlikvidováno. Původní skupiny českých a moravských Romů, které u nás žily několik století, přestaly existovat. (Po válce k nám přicházejí Romové ze Slovenska, viz dále).
- Slovensko – Romové byli zařazeni do pracovních táborů a útvarů, romské osady a obydlí měla být odstraněna z blízkosti veřejných cest. Od podzimu 1944, po porážce Slovenského národního povstání a příchodu německé armády na Slovensko, byly některé romské osady v rámci odvety za partyzánskou činnost vypáleny a jejich obyvatelé povražděni.

Řada Romů se zapojila do odbojové protinacistické činnosti v rámci partyzánských skupin (cca 1000 romských obětí).

- Celkem se odhaduje, že za 2. světové války zahynulo asi 300–500 tisíc evropských Romů. Přesné podklady chybějí a je možné, že skutečný počet romských obětí byl mnohem vyšší.

Doporučená literatura:

- Holý, D., Nečas, C.: Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech, Brno 1993.
- Horváthová, J.: Kapitoly z dějin Romů. Praha 2002. Kapitola 11. Genocida. S. 43-49.
- Kenrick, D. – Puxon, G.: Cikáni pod hákovým křížem. Olomouc 2000.
- Kladivová, Věra: Konečná stanice Auschwitz-Birkenau, Olomouc 1994.
- Lhotka P.: Romové a nacistická rasová teorie. In: Lidská práva proti rasismu. Brno 2001, s. 243–257.
- Nečas, C.: Holocaust českých Romů, Praha 1999.

3.10. Dějiny Romů v Československu – 1945-1989

- Nacistickou genocidu přežilo asi 10% původního romského obyvatelstva v českých zemích (cca do 1000 osob).

- Po roce 1945 začali k nám i pod vlivem agitace náborářů přicházet za prací Romové především z romských osad agrárního východu Slovenska, směřovali hlavně do pohraničí a do průmyslových oblastí severních Čech a Moravy, odkud bylo předtím odsunuto německé obyvatelstvo.

- Odchod Romů z rodových soustředění na Slovensku byl spojen s přetrháním tradičních struktur uvnitř romských komunit i navenek.

- 1945-1947 postup dle zákona o potulných cikánech.

- 1948-1955 dle ústavy Romové oficiálně zrovnoprávnění, zákon o potulných cikánech však platil až do roku 1950. Úsilí komunistického režimu zaměřeno na převýchovu a postupné zbavování „občanů cikánského původu následků zaostalosti jako dědictví kapitalistického režimu.“ Důraz byl kladen na odstranění negramotnosti, byly otevřeny různé vzdělávací a socializační kurzy pro dospělé.

- Od druhé poloviny 50. let se státní orgány vážně zabývají úvahami, jakým směrem se v řešení tzv. cikánské otázky dát.

- Od roku 1958 přistoupil komunistický režim k otevřené politice státem řízené asimilace „obyvatel cikánského původu“ (zákaz kočování, potlačování tradic, romský jazyk označen za hantýrku, kultura Romů byla zesměšňována, docházelo rychle ke ztrátě etnického sebevědomí, následně sebevědomí Romů vůbec).

- Zákaz kočování zákonem Romů byl vyhlášen o zákonem o trvalém usídlení kočujících osob z roku 1958, vlastní realizace zákona proběhla ze 3. na 4. 2. 1959 formou policejní razie, kdy se Romové ze dne na den museli usadit na místě, kde byli zastíženi.

- Průběh realizace zákona je považován (u zejména u do té doby tradičně kočujících olšských Romů) za výrazný kriminogenní faktor.

- V roce 1965 bylo rozhodnuto o „rozptylu nežádoucích romských soustředění“ (šlo o likvidaci nevyhovujících romských osad na Slovensku a „rozptýlení“ jejich obyvatel na různá místa, zejména do Čech a na Moravu). Tento plán byl poměrně nekoordinovaně realizován do roku 1968. Na jedné straně došlo k likvidaci nejhorších (hygienicky a sociálně) romských osad, na druhé straně došlo k narušení fungujících tradičních sociálních vazeb uvnitř romských komunit). Česká a moravská města byla na příliv těchto obyvatel na sociálně výrazně odlišné úrovni nedostatečně připravena. Důsledkem bylo stále důkladnější segregace Romů v uzavřených čtvrtích měst, z nichž se do dnešní doby vyvinula nechvalně proslulá „romská ghetta“, respektive „sociálně vyloučené romské lokality“, jejichž likvidace a integrace jejich obyvatel do společnosti se dnes jeví jako hluboký problém.

- Rok 1968 a celospolečenské demokratizační poměry – uvolnění politických poměrů umožnilo vznik první romské organizace u nás – Svazu Cikánů-Romů (na Slovensku paralelně Svazu Cigánov-Rómov. Svaz a jeho členové se chtěli jednak podílet na řešení záležitostí Romů ve státě, jednak usilovali o vlastní etnickou emancipaci a identifikaci. Svaz vydával vlastní časopis (Romani lil/Romský list), kde se poprvé u nás objevila psaná romština. Rozvíjel bohatou kulturní činnost, mimo jiné na základě terénního výzkumu budoval i sbírky pro chystané muzeum vlastní kultury. Ústřední sídlo českého svazu bylo v Brně, které v té době bylo jakýmž centrem romské inteligence. Brněnské Muzeum romské kultury při svém založení v roce 1991 navázalo na odkaz této organizace. Svaz se ještě stihl podílet na ustavení Mezinárodní romské unie (1971). Zásahem státu byl však s postupující normalizací v roce 1973 zrušen.

- Již od počátku 70. let začínalo být zřejmé, že násilné metody státem řízené asimilace nepřinesly očekávané výsledky, bylo upuštěno také od rozptylu, který se mezitím zvrtnul v živelně a vlastně téměř nic neřešící přesuny Romů a jejich problémů z jedné části republiky do druhé. Koncepce státem řízené asimilace byla nahrazena mírnější „konceptí integrace“, její cíl však zůstal stále stejný – asimilovat, i když nyní už mírnějšími, respektive efektivnějšími, ne tak nátlakovými prostředky.

- Tato nová politika umožnila v omezené míře provozovat romskou kulturu na půdě nepočetných folklorních souborů. Přesto i nadále nesměla ve státních vzdělávacích institucích zaznít romština (dětem ve škole i ve výchovných ústavěch se zakazovalo mluvit jejich mateřským jazykem), v této době také docházelo ke sterilizacím nepoučených romských žen a termín Rom až do listopadu 1989 nebylo oficiálně možno používat.

3. 11 Po Sametové revoluci – od 17. 11. 1989

- Vládní koncepce integrace a její realizace.
- Problémy, které dnes tvoří tzv. romskou otázku a jejich výklad.
- Řešení.
- Specifika romské kultury, soudobé a historické romské osobnosti.

Doporučená literatura:

- Hübschmannová, M.: Šaj pes dovakeras. Můžeme se domluvit. Olomouc 1993.
- Horváthová, J.: Kapitoly z dějin Romů. Praha 2002. Kapitola 13. Po „sametové revoluci“. S. 55-62., Kapitola 14. Struktura romského společenství u nás. S. 63-65., Kapitola 15. Galerie osobností. S. 66-78.
- Balabánová H.: Praktické zkušenosti se vzděláváním romských dětí. Praha 1995.
- Davidová, E.: Cesty Romů – Romano Drom 1945-1990. Olomouc 1995.
- Základní vzdělávání romských dětí. Systémové doporučení Ligy lidských práv č. 2. (www.llp.cz)

Shrnutí

Na jedné straně došlo k formálnímu zrovnoprávnění Romů a ke zlepšení jejich materiální situace (zlepšení životní úrovně, přístup ke vzdělání), na straně druhé došlo k duchovnímu úpadku Romů, kteří se začali stydět za svoji kulturu a původ. Došlo ke zpřetrhání tradičních vazeb a ke zničení tradičních norem, Romové neměli možnost rozhodovat sami o svém osudu, stali se pouhým objektem státní politiky. Paternalistický přístup státu a podpora do materiální oblasti ochromil odvěkou soběstačností Romů, asimilace likvidovala staleté hodnoty, za které neposkytla adekvátní náhradu. Morální vakuum se stalo příčinou demoralizace a komplexu méněcennosti velké části Romů nejen u nás, ale v řadě dalších zemí komunistického bloku.

Narovnat narušené sebehodnocení a přijímání Romů bude možné jen koordinovaným úsilím celé společnosti a všech vládních resortů. Především a nejdůležitěji školství, které dosud skýtá nejvíce nevyužitých rezerv, jak fakticky zařadit Romy do společnosti jako její rovnocenné členy. Klíčová řešení v tomto problému drží také resort sociálních věcí, ale i další. Velké možnosti k řešení záležitostí Romů, a tím i celé společnosti, mají však v rukou samosprávy obcí.

Doporučená literatura:

- Davidová, E.: Cesty Romů – Romano Drom 1945-1990. Olomouc 1995.
- Horváthová, J.: Kapitoly z dějin Romů. Praha 2002. Kapitola 12. Státem řízená asimilace. S. 50-54.
- Nečas, C.: Historický kalendář, Olomouc 1997.
- Nečas, C.: Romové v České republice včera a dnes, Olomouc 1995.
- Pavelčíková, N.: Romové v českých zemích v letech 1945-1989, Praha 2004.
- Manuš, Erika: Jdeme dlouhou cestou. Příběhy Romů a Neromů v proměnách času. Praha 1998.
- Ferková, I.: Jak přicházeli Romové po válce do Čech. In. Romano džaniben, 1-2/95, s. 89-102.